

LADISLAV JANOVEC

 orcid.org/0000-0001-6303-1638

Technická univerzita v Liberci, Česká republika

Koncept SPRAVEDLNOST v českém jazykovém obrazu světa studentů bohemistiky

The concept SPRAVEDLNOST [JUSTICE] in Czech studies student's linguistic picture of the world

Abstract: This text presents results of the research of the analysis of a concept SPRAVEDLNOST [JUSTICE] in Czech language students' linguistic picture of the world, on the basis of a questionnaire survey research. These are preliminary results of broad research of this concept in Czech language, which is conducted within the EUROJOS project.

Keywords: cognitive linguistics, linguistic picture of the world, Czech language, association, connotation, key word of culture

V tomto příspěvku prezentujeme dílčí výsledky dotazníkové výzkumné sondy, která zjišťovala vybrané aspekty konceptu SPRAVEDLNOST¹ v jazykovém obrazu světa vysokoškolských studentů bohemistiky. Výsledek je součástí většího výzkumu kulturně klíčových slov ve slovanských i neslovanských jazycích², který se realizuje v rámci projektu EUROJOS, organizačně zajišťo-

¹ V souladu se zvyklostmi oboru používáme formu slova zapsanou verzálkami pro označení pojmu, zatímco minusky pro označení lexému nebo pojmenování, srov. např. I. Vaňková, V. Čurdová: *Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti slovníkového výkladu somatismů*. „Didaktické studie“ 2014, č. 1, s. 66—78; I. Vaňková, V. Vitkovskaya: *HLAVA: profily, subprofily, konceptuální schemata (Český somatismus v částečném porovnání s ruštinou)*. „Didaktické studie“ 2014, č. 1, s. 79—88.

² K chápání klíčových slov viz např.: A. Vežbickaâ: *Ponimanie kultur čerez posredstvo ključevyh slov*. Přel. A.D. Šmelev. *Âzyki slavânskoj kul'tury*, Moskva 2001.

vaného lublinskou kognitivnělingvistickou, resp. etnolingvistickou školou pod vědeckým vedením Jerzyho Bartmińskiego. V první fázi bylo zpracováno pět konceptů, jimž bylo věnováno pět monografií (lexikonů)³. Ve druhé fázi pokračuje na základě stejné metodiky, stanovené a ověřené J. Barmińským, analýza několika dalších.

Metodika výzkumu předpokládá analýzu dat systémových (tj. informací získaných z publikovaných i elektronických slovníků), textových (tj. beletristických, odborných, publicistických, mediálních a jiných textů, zejména těch, u nichž se předpokládá výrazný vliv na členy jazykového/kulturního společenství) a dotazníkových (tj. krátkých dotazníků distribuovaných mezi rodilé nositele jazyka; v případě EUROJOSU jsou vybíráni studenti vysokých škol do 26 let, kteří už by měli mít určitým způsobem stabilizovaný⁴ jazykový obraz vybraného konceptu, ale především jsou jeho nositeli pro další generace).

Charakteristika výzkumného vzorku a výzkumného nástroje

Pro potřeby projektu se předpokládají výsledky analýzy dotazníků vyrovnaného počtu studentů humanitních oborů a studentů technicky zaměřených oborů. V tomto textu se věnujeme analýze dotazníkových dat⁵ získaných jako pilotních od skupiny studentů Technické univerzity v Liberci, bakalářského programu⁶ český jazyk se zaměřením na vzdělávání (v kombinaci s druhým studovaným programem⁷) a jednooborové filologie⁸.

³ Pro český jazyk byly zpracovány pojmy DOMOV (I. Vaňková), PRÁCE (L. Janovec, Z. Wildová), SVOBODA (I. Vaňková, V. Vodrážková). Jejich bibliografické údaje — viz seznam literatury.

⁴ Jak je všeobecně známo, formování jazykového obrazu světa jednotlivých konceptů je celoživotní proces, jazykový obraz je neustále pozměňován a ovlivňován novými texty, s nimiž se uživatel jazyka setkává, nicméně ve sledované věkové skupině (tj. 19—26 let) má člověk již poměrně zřetelné kontury svého jazykového obrazu světa a je dostatečně obeznámen s jazykem.

⁵ Systémovým datům a první analýze beletristických dat jsme se věnovali v jiných publikacích.

⁶ Starší terminologií se pro studijní program užíval termín *studijní obor*.

⁷ Šlo o programy tělesná výchova, anglický jazyk, základy společenských věd/humanitní studia, španělský jazyk, dějepis.

⁸ Specifika vysokoškolských studentů jako respondentů charakterizovali ve svém článku I. Vaňková a J. Huleja, viz I. Vaňková, J. Huleja: *DOMOV v konceptualizaci českých vysokoškolských studentů (K empirickému výzkumu)*. V: *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Red. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnieuropejska, Przemysł 2017, s. 33—56.

Jako respondenti byli vybráni studenti prvních ročníků, a to z více důvodů. Nejsnáze se u nich zajistilo, že studenti nepřekročí stanovenou horní věkovou hranici, nejsou ještě dostatečně formováni oborem a dá se předpokládat, že se s principy kognitivní lingvistiky dosud nesetkali, proto by jejich odpovědi nemuly/neměly být poznamenány hlubší odbornou oborovou problematikou; jejich počet je z hlediska množství studentů v jednotlivých ročnících největší a v neposlední řadě bylo zadání dotazníků doprovázeno nejmenším množstvím komplikací. Dotazník byl studentům zadán v rámci výuky kurzu *Úvod do studia lingvistické bohemistiky*⁹ na začátku zimního (studenti dvouoborového studia) a letního (studenti jednooborového studia). Celkem jsme tak získali 52 vyplněných dotazníků¹⁰ od studentů ve věku 19—23 let, z toho šlo o 12 mužů a 40 žen¹¹, všichni uvedli jako mateřský jazyk češtinu.

Jak bylo uvedeno výše, jako výzkumný nástroj byl použit stručný dotazník obsahující dvě otevřené otázky (Co je spravedlnost? Co je nespravedlnost?) a čtyři věty, do nichž studenti doplňovali dle svého uvážení slova, na nichž zkoumáme konotace a asociace (... je spravedlivý. / ... je spravedlivá. / Petr je spravedlivý, protože... / Petr je spravedlivý, ale...).

Studenti byli požádáni, aby spíše psali, co je první napadne, a nepromýšleli, co odpovědět, čímž se zajišťovala určitá míra spontaneity odpovědí. Doba na vyplnění dotazníků nebyla stanovena, studenti vypracované odpovědi odevzdali zadavateli do osmi minut od zadání.

Výsledky analýzy získaných dat

Co je spravedlnost?

Otázka nevyžaduje vyčerpávající filozofickou ani jazykovou definici. Jejím cílem je poskytnout perspektivu (profil), z níž bude student k pojmu přistupovat, a zjištění klíčových asociací a konotací, které mají studenti v pojmu fixovány. Vzhledem k zaměření studia i obecné zkušenosti respondentů jsme očekávali především SPRAVEDLNOST jako neoddělitelný aspekt školského diskurzu.

V rámci otevřených otázek se objevily stručné odpovědi, které byly opřeny o jednu (klíčovou) asociaci/konotaci, ale také obsáhlejší pojednání, exponující

⁹ Do analýzy bylo zahrnuto i několik studentů z vyšších ročníků, kteří disciplínu opakovali.

¹⁰ Pro celý výzkum, jenž připravujeme pro EUROJOS, bude vzorek větší — předpokládám 100—150 studentů.

¹¹ Jiné genderové charakteristiky uvedeny nebyly, žádný z respondentů údaj nevynechal ani proti jeho vyplnění neprotestoval.

asociací/konotací více. Hranice jednotlivých kategorií, které jsme na základě odpovědí stanovili, nejsou pevné, jsou mezi nimi zjevné přechody, jež jsou dány mimo jiné i kombinací významů v odpovědích.

Číselné charakteristiky se proto nevztahují k počtu respondentů, ale k počtu, kolikrát byla konotace v odpovědích přibližně uvedena. To znamená, že například odpověď *Když ve světě funguje princip vina — trest a zásluha — odměna bez ohledu na sociální, finanční a jiný stav daného člověka*, řadíme do dvou kategorií — první část odpovědi reflektuje konotaci **právo**, druhá kategorii **rovnost**.

Nejčastější konotací, jež se v odpovědích objevila, byla **rovnost** (27 respondentů), srov. výběrově příklady:

rovnost — všichni jsou si rovni, mohou totéž a jsou za to stejně trestáni; každý dostane, co si zaslouží, mít stejně měřeno pro všechny; když se snažíme s přihlédnutím k několika faktorům a skutečností posuzovat chování jednotlivých lidí stejně; podmínky stejně výhodné pro všechny; když dva lidé různých sociálních a finančních poměrů mají stejná práva a postavení ve společnosti; stav, kdy se zásluhy rovnají; stejné podmínky nezávisle na jejich pohlaví, věku atd.; všichni se k sobě chovají stejně; rovné zacházení s lidmi ve společnosti; matka se věnuje svým dětem stejně, nikoho neupřednostňuje (spravedlivé rozdělení sladkostí, dáreků atd.).

Jde zjevně o centrální (jádrovou) složku konceptu, ačkoliv je patrné, že studenti reflektují rovnost různě obecně a konkrétně.

S touto konotací, jak je vidět i z některých příkladů, souvisí konotace **právo** (5 respondentů) s konkretizací dvou subkonotací **trest** (11 respondentů) a **odměna** (4), i když zejména v příkladech na odpovědi s konotací odměny je vidět, že nemusí jít vždy o souvislosti s právním aktem.

Právo: pokud se chovají tak, jak by měli, dostanou po právu, co jim náleží; rozhodnutí v soudních řízeních; zákonem určená pravidla, která když dodržujeme, bude nám při nějaké při dáno za pravdu.

Trest: potrestání špatného chování a vyzdvižení dobrého chování; bezdomovce dostane stejný trest jako politik; s každým špatným chováním přichází trest za to špatné chování, svým způsobem je to i odčinění něčeho zlého; když ve společnosti funguje princip vina — trest a zásluha — odměna.

Odměna: odměna za dobré činy; odměna za vše, co člověk udělá dobře; když se sestrou dostanu dortík za samé jedničky na vysvědčení; když se správně a hodně budu učit, tak musím dostat z testu za jedna.

V abstraktně-duchovní rovině s trestem souvisí i odpověď **karma** (2 respondenti), významově odpovídající frazému *boží mlýny*, který už nejspíš není v úzu mladší generace: *nazvala bych to sama pro sebe karmou; z mého osobního pohledu je to určitá karma, nepopsatelná věc, která jednou dožene každého z nás.*

Respondenti si jsou vědomi, že jedním z důležitých rysů SPRAVEDLNOSTI, který ji přibližuje PRAVDĚ¹² (viz dále) je to, že je **individuální/subjektivní** (8 respondentů):

spravedlnost může být velice individuální; spravedlnost je subjektivní, každý své zásluhy definuje jinak; asi pro každého to znamená něco jiného; význam je pro každého různý; plně objektivní vidění, cítění dle mého není možné — kdykoliv jednáme, jednáme na základě toho, jaký pocit máme, když s někým např. mluvíme.

Další podstatnou vlastností SPRAVEDLNOSTI je to, že je **správná** (4 respondenti):

něco, co je správné, např. odměna za dobrou práci; správnost v řádu; jednání, které je správné a kterého nelituju; když je někdo schopný určit, co je správné a co ne; vědomí, co je správné v krizové situaci.

Tato vlastnost reflektuje, že jednou z důležitých konotací SPRAVEDLNOSTI je to, že jde o **hodnotu** (2 respondenti): *hodnota, na kterou je doufám možné se spolehnout a opřít se o ni; největší štěstí pro co největší počet obyvatel, která je kulturně zakotvená* (1 respondent): *každá společnost či kultura ji stanovuje po svém.*

Další opakovanou konotací se slovem spravedlnost je **chování** (3 respondenti): *očekávané chování od jedince ve složitých situacích; když se k nám člověk i spravedlivě chová (nepodvádí, nikomu nenadržuje...); když se k sobě lidé chovají fěr.*

Pravděpodobně s obecnou kulturní alegorickou představou spravedlnosti jako ženy se zavázanýma očima a váhami v ruce souvisí odpovědi **rovnováha** (2 respondenti): *rovnováha daná ve světě; vyřešení situace způsobem, který dvě strany rozsoudí podle určitého přesvědčení či předpisů tak, že z toho obě strany vyjdou [sic!] přibližně stejně, a to, že SPRAVEDLNOST je **kontradiktorní*** (1 respondent): *po čem všichni volají, ale když se jim dostane, přejí si, aby nebyla.*

Za individuální konotace můžeme považovat odpovědi, které se objevily pouze jednou — **pravda** (*rozhodnout se na základě pravdy*), **rozum** (*rozhodnout se na základě rozumu, ne citů*), **nepředsudečnost** (*nemít předsudky*), **nepocit'o-**

¹² Lexémy *pravda* a *spravedlnost* jsou etymologicky příbuzné, souvisí se slovem *pravý*.

vání křivdy (*stav, kdy necítíme žádnou křivdu*), **naprostá spokojenost** (*pojem značící naprostou spokojenost*), **respekt** (*respektování názorů ostatních, snaha pochopit jejich myšlení*), **morálka** (*morální vědomí*), **kompromis** (*výsledkem může být kompromis zajišťující oběma stranám pocit výhry a ústupku zároveň*), **výsada/privilegium** (*výsada, privilegium tak, aby na tom na konci příběhu byli všichni stejně*). U těchto uvedených konotací je interpretace složitější. Odpovědi se mohly objevit náhodou (respondent užil slovo s významem nevystihujícím to, co měl na mysli), ale může jít také o aspekty či subkonotace těch uvedených výše.

Ojedinele se objevily odpovědi reflektující **nedostatek** spravedlnosti (2 respondenti): spravedlnost bohužel neexistuje. Nikdy nelze vytvořit ve světě; bohužel v dnešním světě nedefinovatelný pojem.

Co je nespravedlnost?

Explicaci opačné situace studenti volili často odkazem k první odpovědi: *opak spravedlnosti* (7 respondentů), uvedením opačné definice, než kterou uvedli v první odpovědi, často pouze za pomoci větnečlenských záporů a opozit (19 respondentů), nebo uvedením konkrétního příkladu na pozadí první odpovědi (22 respondentů):

potrestání dobrého (nebo společensky prospěšného) chování a vyzdvižení špatného; že si kupujeme drahá auta a jiní nemají ani na chleba; úmyslné ublížení — zrada a nepřiznání se; nespravedlivé můžou být např. předsudky třeba o blondýnách; nedostat zápočet za stejný nebo menší počet chyb než osoba, které byl zápočet uznán; to, že bratr nedostává doma stejné tresty za špatné známky jako já tenkrát; nespravedlnost je nevyslechnutí názoru ostatních; nespravedlnost je, když budu já chodit na veškeré tréninky a budu poctivá, ale při fotbalovém zápase budu sedět na lavičce a do hry půjde někdo, kdo na to kašle, ale jenom proto, že je dobrý od přírody.

Odpovědi, které se nám jevily v kontextu odpovědi na první otázku jako výrazně originálnější, či které dávaly zajímavěji nahlédnout do myšlení studentů a do jejich jazykového obrazu světa, bylo výrazně méně než v prvním případě. Objevily se odpovědi implikující, že nespravedlivost může být zamezování někomu se v něčem realizovat: *nesmět se projevit*. Vyskytly se i pokusy o stanovení typických skutečností, pro které je nespravedlnost charakterizační rys (*život; dnešní svět*). To, že nespravedlnost nemusí být zjevná, evidentní, ale může být pouze tušena, vyjadřují odpovědi *stav, kdy cítíme* [zvýraznil zde i dále v odpovědích X.X.], *že je něco v nepořádku; znamení, že něco není zcela „fér“*.

Za zajímavé zjištění považujeme to, že zatímco SPRAVEDLNOST byla vnímána jako kladná hodnota, NESPRAVEDLNOST není jednoznačně označována jako záporná hodnota, resp. ne-hodnota související se subjektivním postojem člověka, srov. např. odpovědi:

je to spíše náš subjektivní názor; neboť nevíme, proč se nám ona věc, situace děje; to, že na tom všichni nejsou stejně, stejně nevydělávají, stejně nejlí, nejsou všem umožněny stejné věci. Ve finálce si myslím, že nespravedlnost je v reálném životě daleko „spravedlivější“ než „spravedlnost“ ☺; mnozí se na nespravedlnost odvolávají jako na něco zlého, špatného.

V abstraktnějším chápání NESPRAVEDLNOSTI se objevily odpovědi pokoušející se dotknout jakési filosofické podstaty konceptu:

zneužívání víry lidí ve spravedlnost, obracení spravedlnosti; dalo by se říct, že i to, v jaké zemi se člověk narodí, může být nespravedlnost (př.: země, kde je válka), se kterou se nedá nic dělat; vybočení z normy, kdy se narušuje řád spokojenosti.

Kdo, co je spravedlivý/spravedlivá/spravedlivé

Pomocí této otázky se zjišťovaly prototypické skutečnosti, které představují spravedlnost, jsou jejím nositelem. Vzhledem k flektivní povaze češtiny jsme do dotazníku uvedli možnost subjektového doplnění v mužském i ženském rodě, aby jednak zůstala zachována syntax správné české výpovědi, jednak by se v případě jedné otázky s variantním rodem pravděpodobně objevily méně diferencované odpovědi, jednak musel respondent uvést (alespoň) dva případy, což je pro otázky podobného typu žádoucí¹³.

Na základě získaných odpovědí se jeví pro vzorek respondentů jako prototyp *matka* (s podobami *máma/maminka/mamka*) — 12 respondentů. Dále je to *zákon* (8 respondentů), *soudce* (7 respondentů), *karma* (7 respondentů), *příroda* (6 respondentů) a *život* (6 respondentů)¹⁴.

Uvedené odpovědi představují několik oblastí, k nimž se respondenti obraceli při výběru typického nositele SPRAVEDLNOSTI.

¹³ Záměrně jsme v instrukcích neuváděli, kolik slov mají respondenti doplnit. Dle předpokladu uvedli všichni respondenti jednu možnost jako doplnění do každé věty.

¹⁴ To, že lexém *život*, byl uváděn výrazně často jako prototyp spravedlnosti, je zajímavé v kontextu předcházející otázky, kde se naopak objevoval jako příklad skutečnosti, která je nespravedlivá.

1. Oblast rodiny. Jak bylo uvedeno výše, nejčastěji uváděným lexémem, který označuje nositele SPRAVEDLNOSTI, je *matka* (s domáckými podobami a zdobnělinami slova). Respondenti uváděli také lexém *otec* (s podobami *táta/tatínek*) — 5 respondentů, *babička* (jednou doplněná o atribut *moje*) — 2 respondenti, ale i *rodina* jako celek (1 respondent).
2. Oblast legislativní. Kromě výše uvedených slov *zákon* a *soudce* se dále objevily odpovědi *soud* (4 respondenti), *soudkyně* (2 respondenti), *ústava* (1 respondent), *trestní zákoník ČR* (1 respondent), *legislativa* (1 respondent). Volněji sem řadíme rovněž odpověď *policie* (1 respondent). Samostatně zařazujeme i spojení *objektivní soud* (1 respondent), které může představovat jak instituci, tak filosofickou/logickou kategorii. Celkově vyšší počet odpovědí z této oblasti je ovšem potěšující, protože přes vysokou míru nedůvěry, která vůči legislativě i policii ve společnosti přetrvává, mladí lidé ve spravedlnost zákonů a soudů stále věří.
3. Oblast života a smrti. Lexém *život* byl uveden mezi nejfrekventovanějšími odpověďmi, ovšem vedle něj se (možná pod vlivem frazeologie a folklorních látek o spravedlivé smrti) objevil i lexém *smrt* (2 respondenti) a eufemismus *konec života* (1 respondent).
4. Oblast vzdělávání. Respondenti uváděli odpovědi *učitel* (3 respondenti), a to i s přívlasky *správný* a *náš*. Dále se objevily výrazy *učitelka* (2 respondenti), *vysokoškolská profesorka* (1 respondent), *škola* (1 respondent).
5. Oblast metafyzická. Do této kategorie zařazujeme lexém *karma* (viz výše) a dále lexémy *osud* (3 respondenti), *Bůh* (2 respondenti), *víra* (1 respondent) a spojení *čistá duše* (1 respondent), které může být vnímáno i metaforicky, či *Matka Země* (1 respondent).
6. Oblast přírodních jevů (do nichž řadíme i fyzikální veličinu) představuje výše uvedený lexém *příroda*. Dále lexém *čas* (3 respondenti) a spojení *planeta Země* (1 respondent). Z hlediska biologického pohlavního principu sem lze snad zařadit i obecná, ne zcela vypovídající slova *muž* (1 respondent) a *žena* (1 respondent). Nejednoznačnou interpretaci, ale i zařazení má rovněž lexém *pes*¹⁵ (1 respondent).
7. Oblast filozofie a filozofických jevů. Sem patří několik výrazů s jedním výskytem v odpovědích, jako je *spravedlnost*; *objektivní přístup*; *řád*; *pravda*; *možnost výběru pochopení*.

¹⁵ PES je symbol, který má ve světové i naší kultuře více významů, často protichůdných. V tarotovém diskurzu je pes chápán jako symbol spravedlnosti, srov. např. https://l.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fkartarkasvatava.cz%2Fpes-jako-tarotovy-symbol%2F%3Ffbclid%3DIwAR367Sz9jcHGmMyLxBSePU8AGCigb_Xyj4XpA2pps0GE55Y6mMUfHdZeJW4&h=AT1fNtc1vIjT3vCnRn3qTjzOhQl0oM8SjXPjrlGQdT0Z2R1L0sA3NPpdQOQQoq-hYIY02H0YQrpHKqSG5Cdzb1Ymh7ZWsTwC2NOvDc6R-o7LDju92O8gUGB_Aji6AqE-DozM [datum přístupu: 7.02.2021].

Další odpovědi (s frekvencí 1), které se objevovaly u některých respondentů, do kategorií nezařazujeme, protože by šlo buď o kategorie o jednom členu, nebo není jejich zařazení průkazné a interpretace jako nositele SPRAVEDLNOSTI spíše nejasná. Jedná se o výrazy *soutěž; obraz; člověk, který nesoudí; náhodný kvíz; odměna; sázka; Jana*.

K uvedeným kategoriím a skutečností je třeba poznamenat, že jeden respondent si byl vědom relativity odpovědi a své odpovědi modifikoval změnou slovesa *je* na *bývá* a doplněním slova *většinou*.

Petr je spravedlivý, protože¹⁶

Respondenti odpovídali na otázku, která měla stanovit příčinu, resp. situaci, na jejímž základě lze o někom říci, že se chová/jedná/soudí spravedlivě. *Proprium Petr* tedy označuje obecně lidskou bytost, užitím jména z něj částečně snímáme rys obecnosti, zároveň jde v české lingvistice (zejména syntaxi) o protagonistu lingvistických příkladů.

Při sestavování dotazníku jsme si byli vědomi toho, že užití pouze mužského jména může zastříhat některá data, která bychom získali užitím paralelních konstrukcí s ženským jménem, nicméně dřívější výzkumné sondy nám většinou vykazovaly v podobných typech otázek velkou shodu odpovědí; respondenti se nenamáhalí vymýšlet jinou možnost odpovědi. Mimo to jsme chtěli vyhovět požadavkům co možná nejstručnější verze dotazníku, ve které by se eliminovaly nevyplněné odpovědi nejen kvůli únavě, ale i kvůli nechuti respondentů na výzkumu participovat. Cílem navíc není ambice popsat co možná nejkompletněji jazykový obraz pojmu, ale pouze jeho část.

Opakovaně se v charakteristice objevilo **dělení se** o něco s někým nebo rozdělování něčeho mezi více osob (*chléb rozdělil na dvě poloviny; nesnědl čokoládu, co nám dala babička, ale rozdělil se; rozdělil sourozencům bonbony tak, že jich získali stejně; rozdělil peníze od matky mezi sebe a sestru* apod.). Dá se říci, že tento rys uvedlo nejvíce respondentů.

Mezi znaky se opět objevila **rovnost**, zejména v **posuzování lidí** (*každému měří stejným metrem; každému dal odměnu podle zásluh; u zkoušky přistupoval stejně ke studentům z gymnázia i ke studentům SŠ; potrestal obě děti stejným dílem; nedělá rozdíly; spory vždy řeší stejným metrem*) a s ní související **objektivita**, resp. dodržování **pravidel** (*je schopen oddělit čin od jedince a soudit objektivně; hodnotí vždy podle stejných pravidel; rozhodl dle pravidel, snaží se rozhodovat objektivně* apod.).

¹⁶ Tuto otázku někteří respondenti nevyplnili.

Tři respondenti zdůraznili, že k tomu, aby byl člověk spravedlivý, musí být **veden a formován** jednak **rodinou** (*ho k tomu vedli rodiče; byl dobře vychován*), jednak **životní zkušeností** (*se setkal s nespravedlivým člověkem*).

Dále se objevovaly příklady, implikující, že SPRAVEDLNOST úzce souvisí s **čestností** (*se přizná, když něco provede, a umí potrestat sám sebe za to něco; se přiznal, že podváděl při fotbale; uznal mou pravdu; se zastal slabšího člověka; vždy dodrží slib*) a **dobrotou** (*má dobré srdce*).

V několika případech se objevila odpověď, že *se chová k lidem tak, jak si zaslouží*, a v jedné odpovědi zazněla myšlenka, že jde o **vlastní (subjektivní) pocit** (*si nejspíš on sám myslí, že spravedlivý je*).

Petr je spravedlivý, ale¹⁷

But-question implikuje okolnosti, které jsme ještě ochotni u někoho tolerovat a zároveň jej ještě zařazujeme do zkoumané kategorie.

V odpovědích se objevovaly jednorázové činy vyjádřené dokonavým objektovým slovesem, případně časovým příslovečným určením vyjadřujícím jednorázovost či nízkou frekvenci opakování), jako např.:

udělal křivdu; tentokrát se spletl; ne vždycky to jde; nechal do konfliktu vstoupit svůj subjektivní názor a zachoval se nespravedlivě; zalže; dnes pochválil jen jednu ze svých dvou dcer; někdy udělá něco špatného.

Značné množství odpovědí uvádělo další adjektiva vyjadřující vlastnosti, které se SPRAVEDLNOSTÍ souvisí, a to jak pozitivní, tak negativní (*puntičkářský; unáhlený; přísný; důsledný*).

To, že SPRAVEDLNOST není absolutní, reflektují odpovědi:

jen k lidem, kteří jsou spravedliví k němu; úplně objektivní být nedokáže; někdy se na něho nemůžu spolehnout; nedokáže objektivně rozhodovat; někdy dá přednost sympatiím k danému člověku; jen někdy; ne vždy býval; pouze na přátele; Elišce dá více bonbonů, protože ji má rád; někdy jedná v afektu; je pouze člověk a může chybovat.

V této odpovědi se v mnohem větší míře objevovala i vyjádření, která naznačují, že i když je SPRAVEDLNOST chápána jako hodnota, nemusí tak být vnímána vždy všemi (*jednou na to doplatí; mohl by být mírnější s trestem; mám výhrady k jeho rozhodnutí; často se kvůli tomu dostává do problémů; většina lidí si myslí opak; někdy mu to uškodí; občas je těžké uspokojit všechny*).

¹⁷ Ani tuto otázku nevyplnili všichni respondenti.

Ojediněle respondenti reflektovali SPRAVEDLNOST jako nevědomý jev (*ale neuvědomuje si to*) nebo zneužitelnou skutečnost (*někteří lidé toho zneužívají*).

V jednom případě byla SPRAVEDLNOST vztažena k dotazníku, což rovněž o jazykovém obraze SPRAVEDLNOSTI dané respondentky vypovídá (*pokud by existovala opravdu spravedlnost, nebylo by to genderově zaměřené pouze na Petra, ale i na Petru*).

Závěr a diskuse

Na základě výsledků analyzované sondy jsou patrné některé tendence a rysy, které konturují jazykový obraz SPRAVEDLNOSTI respondentů. Předpokládáme, že tyto tendence se podobně budou projevat v celém výzkumu. Je vidět, že respondenti staví SPRAVEDLNOST a NESPRAVEDLNOST do určitých opozic, na jejichž základě potom konstruovali odpovědi. Jde o opozice rovnost — nerovnost, objektivita — subjektivita, spokojenost — nespokojenost, částečně snad i radost — zoufalství.

SPRAVEDLNOST úzce souvisí s dobrotou/dobrym srdcem, správnou výchovou, čestností/ctí, pomocí ostatním, přemýšlením, férovostí. NESPRAVEDLNOST naopak souvisí s útlakem, agresivitou, podvodem, křivdou, zradou nebo podrazem.

Ve studentských pracích je implikována nebo přímo zmíněna běžná i méně běžná symbolika SPRAVEDLNOSTI (spravedlnost je slepá — proto jsou si před ní lidé rovni, váhy spravedlnosti — zabezpečení řádu ve světě a společnosti).

Oproti našemu očekávání studenti nevztahovali pojem primárně ke své školské zkušenosti, i když odpovědi týkající se školního prostředí se ojediněle objevovaly. Respondenti se snažili pojmut SPRAVEDLNOST obecně (či celistvě) spíše ve vztahu k legislativnímu diskurzu (*právo, soud, zákon*).

Do jejich vnímání se sekundárně (tím myslíme implicitně vyjádřené) dostávají reliktů vnímání spravedlnosti předchozími generacemi a naší kulturou (spravedlivá je smrt, život může být spravedlivý i nespravedlivý, na nespravedlivé/špatné jednání člověk jednou doplatí apod.). Vlastní zkušenost se promítá především v hodnocení rodinných situací (vztahy rodičů k dětem předpokládá naše kultura, že budou založené na SPRAVEDLNOSTI, aby si ji dítě osvojilo), ale také (byť nepříliš často) ve školních situacích (obecně předpokládáme, že učitel se bude k žákům chovat spravedlivě, pokud to dokáže, žáci to výrazně oceňují).

SPRAVEDLNOST je respondenty jednoznačně vnímána jako společenská hodnota, která má vysokou míru pozitivních konotací. Pokud se objeví negativní hodnocení, zdá se, že je spojeno s jejím nedostatkem a nemožností, aby byla stoprocentní. Naopak u jedince je z hlediska možnosti někoho označit za spravedlivého tolerováno i její porušení, pokud je nárazové nebo se vztahuje pouze na určité případy, kdy se jedinec zachová nespravedlivě. Rovněž přes pozitivní hodnocení SPRAVEDLNOSTI může být spravedlivý člověk vnímán v jistých ohledech i negativně.

Zda se výsledky první části prací potvrdí i při ostatních sondách, je zatím otázka, ale na základě vysoké míry shody a podobnosti odpovědí předpokládáme, že ano. Spíše dojde k rozšíření spektra individuálních konotací než k celkové proměně asociací.

Bibliografie

- Janovec L., Wildová Z.: *PRÁCE v českém jazyce a jazykovém obrazu světa rodilých mluvčích češtiny*. V: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. T. 3: *PRACA*. Red. J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, s. 129—155.
- Vaňková I.: *Český pojem DOMOV ve světle jazykových, empirických a textových dat*. V: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. T. 1: *DOM*. Red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015, s. 123—148.
- Vaňková I., Čurdová V.: *Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti slovníkového výkladu somatismů*. „Didaktické studie“ 2014, č. 1, s. 66—78.
- Vaňková I., Huleja J.: *DOMOV v konceptualizaci českých vysokoškolských studentů (K empirickému výzkumu)*. V: *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*. Red. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka. Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska, Przemysł 2017, s. 33—56.
- Vaňková I., Vitkovskaya V.: *HLAVA: profily, subprofily, konceptuální schemata (Český somatismus v částečném porovnání s ruštinou)*. „Didaktické studie“ 2014, č. 1, s. 79—88.
- Vaňková I., Vodrážková V.: *Svoboda v českém jazykovém obrazu světa*. V: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. T. 4: *WOLNOŚĆ*. Red. M. Abramowicz, J. Bartmiński. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, s. 245—304.
- Vežbicka A.: *Ponimanie kultur przez pośredstvo klúčevykh slov*. Přel. A.D. Šmelev. Źyky slavjnskoj kul'tury, Moskva 2001.